

STOP dezinformáciám!

Ako rozpoznať historické manipulácie
a historické falošné správy na internete

Autor:
Łukasz Kamiński

STOP dezinformáciám!

Ako rozpoznať historické manipulácie
a historické falošné správy na internete

Autor:
Łukasz Kamiński

Varšava, 2022

Obsah

1. Úvod	4
2. Ako rozpoznať dezinformácie?	8
2.1 Kto je autorom?	9
2.2 Pozrite sa na informácie	11
2.3 Overte si fotografiu alebo video	13
2.4 Citácie, dokumenty	15
3. Ako overiť informácie (virtuálny svet)	16
3.1 Encyklopédie a biografické slovníky	17
3.2 Digitálne knižnice a archívy	20
3.3 Databázy publikácií	22
3.4 Tlač	24
3.5 Webové stránky o histórii	25
3.6 Inštitúcie	27
4. Ako overiť informácie (fyzický svet)	28
4.1 Stačí sa opýtať	28
4.2 Navštívte knižnicu	30
4.3 Kontaktujte archív	31
5. Osvedčené postupy	32
6. Kľúčové pojmy	33
7. Užitočné webové stránky a online publikácie	35

1. 1. Úvod

Sklon klebetiť a veriť fámam trápi ľudstvo odnepamäti. **Tento aspekt našej psychológie súvisí s prirodzenou zvedavosťou aj so záujmom posilniť spoločenské postavenie človeka tým, že vlastní niektoré všeobecne neznáme, dôverné a dôležité „informácie“** ⑦. Tieto tendencie sa prejavovali aj v starovekej histórii a zohrávali svoju úlohu v rôznych intrigách a mocenských hrách. V priebehu storočí sa falošné informácie používali aj počas vojen s cieľom zmiast' a zviest' nepriateľa, vyvolať paniku v jeho radoch alebo dokonca vyvolať nový konflikt, výhodný pre tvorca takýchto „falošných správ“. Niekedy sa falšovali dokumenty, aby dodali falošným informáciám dôveryhodnosť.

Efektívny rozsah nepravdivých alebo manipulovaných informácií sa s každým zlepšením publikačných metód zväčšuje. Prvým prelomovým objavom v Európe bol vynález tlačiarenskeho stroja. Výtvor Johanna Guttenberga na jednej strane uľahčil prístup ku kultúre, ale na druhej strane dal nebezpečnú zbraň tým, ktorí chceli šíriť chaos, zasievať nenávisť alebo meniť chod dejín šírením klamstiev. Podobne aj vznik modernej tlače na prelome 19. a 20. storočia výrazne urýchlil šírenie informácií, čo, samozrejme, uľahčilo šírenie falošných správ.

Rozvoj masmédií (tlač, rozhlas a televízia) sa stal jedným z charakteristických znakov 20. storočia. Niet divu, že sa súčasne rozvíjala manipulácia so správami a **šírenie nepravdivých informácií, ktoré sa označovali ako „dezinformácie“**. **Toto slovo sa prvýkrát objavilo v ruštine a dezinformačné aktivity sa stali rozpoznávacím znamením tajných služieb Sovietskeho zväzu a štátov východného bloku** ⑦, hoci ich vykonávali aj spravodajské služby iných krajín.

Sovietske aktivity v tejto oblasti sa stretli s odporom zo strany Západu, najmä Spojených štátov ⑦. Jednou z najznámejších dezinformačných operácií bola spoločná akcia Stasi a KGB, **ktorej cieľom bolo rozšíriť presvedčenie, že vírus AIDS umelo vytvorili Američania** ⑦.

Karikatúra uverejnená v novinách *Pravda* v októbri 1986. Podľa Rusov bol vírus vytvorený v laboratóriách Pentagonu za účasti nacistických vedcov (preto sú v skúmavke označenej v rečovej bubline ako „vírus AIDS“ hákové kríže).

Zdroj: *Pravda*, 31. 10. 1986, s. 5.

Po skončení studenej vojny a páde Sovietskeho zväzu sa zdalo, že problém dezinformácií už nebude aktuálny. Čoskoro sa však ukázalo, že to bola falošná nádej. S rozvojom internetu a sociálnych médií sa otázky súvisiace s falošnými správami a manipuláciou stali dôležitejšími ako kedykoľvek predtým. V súčasnosti je každý používateľ celosvetovej siete vystavený riziku manipulácie. Ciele sú rôzne – ovplyvňovanie politických rozhodnutí, očierňovanie politických oponentov alebo iných krajín, manipulácia správania spotrebiteľov, destabilizácia situácie alebo podkopávanie dôvery v rôzne inštitúcie a organizácie a mnohé ďalšie. Dezinformácie na internete šíria nielen špeciálne služby, ale aj špecializované spoločnosti a niekedy aj iné viac či menej formalizované skupiny, ktoré spájajú napríklad spoločné (zvyčajne radikálne) politické názory.

Účinnosť týchto činností je spojená s vyššie uvedenými **psychologickými mechanizmami** ⑤. Významnú úlohu zohráva aj obrovská rýchlosť šírenia informácií, najmä prostredníctvom sociálnych médií, a pokles metód overovania informácií, ktoré boli typické pre tradičné médiá. Na internete môže byť „vydavateľom“ informácií ktokoľvek bez ohľadu na kvalifikáciu. Niekedy to má svoje výhody – umožňuje to zverejniť dôležité údaje, aj keď ich niektorí ľudia (napríklad krajiny a spoločnosti) chcú utajiť. Tento mechanizmus sa však často používa na šírenie klamstieva manipulácie. Pri obrovskom množstve informácií, ktoré denne dostávame, je ľahké nevšimnúť si, že sme obeť dezinformácií. Okrem toho **algoritmy zodpovedné za navrhovanie obsahu, ktorý nás osloví, pomáhajú vytvárať takzvané „informačné (filtračné) bubliny“** ⑥. Výsledkom je, že mnohí používatelia komunikujú len s ľuďmi s podobnými názormi bez toho, aby si overovali obsah, ktorý vidia. Okrem toho niektoré z týchto skupín začnú samy šíriť dezinformácie. Takéto aktivity sú s rozvojom technológií čoraz nebezpečnejšie – dnes je možné prispôsobiť obsah falošných správ konkrétnej osobe alebo vytvoriť úplne fiktívne videá. Vďaka umelej inteligencii dokážeme vytvárať **deepfake – fiktívne videá skutočných ľudí** ⑦, ktoré je mimoriadne ťažké odlíšiť od skutočných.

Príklad deepfake.
Počítačový vedec Supasorn Suwajanakorn vysvetľuje, ako využil umelú inteligenciu a 3D modelovanie pri vytváraní falošných videí, TED Talks, apríl 2018.

Supasorn Suwajanakorn, 'Fake videos of real people – and how to spot them' [screenshot: 4:47], apríl 2018 [prístup 17.2.2022]. Dostupné na [TED.com](https://www.ted.com)

Našťastie internet uľahčuje aj boj proti dezinformáciám. Vďaka jednoduchému vyhľadávaniu informácií a neustále sa rozširujúcim zdrojom digitálnych knižníc a databáz je overovanie informácií rýchlejšie a jednoduchšie ako kedykoľvek predtým. Stále však platia **pravidlá vytvorené žurnalistami** ⑧, ako napríklad používanie dvoch nezávislých zdrojov na potvrdenie faktov, a **metodológia historického výskumu** ⑨, najmä kritika prameňov.

Cieľom tejto príručky je predstaviť metódy, ktoré pomôžu pri odhaľovaní dezinformácií týkajúcich sa histórie. Sú pomerne univerzálne a hodia sa aj na použitie v iných prípadoch. Prečo sme sa rozhodli túto publikáciu zúžiť? Naším cieľom je upozorniť na nebezpečné javy, ktoré sa zvyčajne skloňujú vo vyhrotených diskusiách, na používanie dezinformácií v politických sporoch a šírenie protivedeckých názorov (napríklad na vakcíny a liečbu niektorých chorôb). Manipulácia dejín a falošné historické správy nie sú problémom len pre profesionálnych historikov, ale aj pre vedcov a učiteľov. **Žijeme v dobe, keď nielenže sú diskusie o minulosti na vzostupe, ale keď sa prehĺbujú konflikty pamäti** ⑩. Dezinformácie môžu slúžiť nielen na ich roznecovanie, ale aj na ich transformáciu do reálnych násilných činov a destabilizáciu súčasnej situácie. Podkopávanie vízie minulosti skupiny môže slúžiť na podlomenie jej identity, čo následne spôsobí jej oslabenie alebo dokonca rozpad.

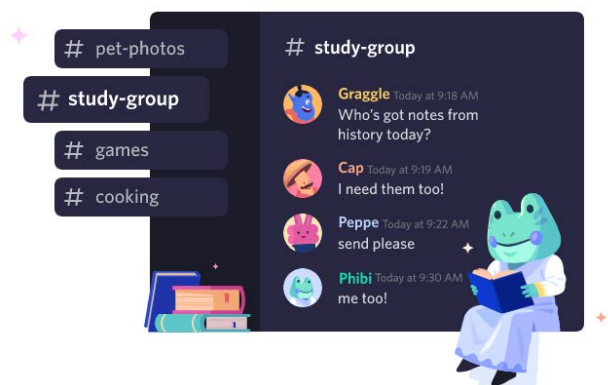
Je dobré vedieť, ako odlíšiť historické dezinformácie od prirodzených diskusií o minulosti a názorových rozdielov medzi bádateľmi a ako rozpoznať historické falošné správy a nestáť sa obeťou manipulácie, aj keď využíva skutočné dokumenty, fotografie a nahrávky. Základné metódy sú uvedené v časti 2; časti 3 a 4 obsahujú pokročilejšie metódy pre neochvejných obhajcov pravdy.

Čítajte ďalej!

2. Ako rozpoznať dezinformácie?

Odpovedať na túto otázku nie je jednoduché, najmä keď **spory a diskusie o histórii sú prirodzené a prospešné** 🗨️. V priebehu diskusie sa historici odvolávajú na pramene (často ide o dokumenty, ktoré nie sú všeobecne známe) a fakty, navrhujú vlastné interpretácie a príležitostne spochybňujú v súčasnosti uznávané poznatky alebo názory. Ako teda odlíšiť takéto debaty (ktoré sa na internete objavujú čoraz častejšie) od zámerných dezinformácií? Nižšie nájdete užitočné rady. Žiadny z týchto návrhov nemôže poskytnúť istotu – také metódy neexistujú – ale ich použitie vám výrazne pomôže, aby ste nenaleteli falošným správam alebo sa nenechali zmanipulovať.

Autori dezinformácií používajú rôzne nástroje, ktoré nie vždy priamo súvisia s tokom informácií. Dokonca aj Discord, ktorý sa zvyčajne spája s hrami, sa v posledných rokoch využíva na dezinformačné kampane.

Discord
– bezplatná aplikácia určená na uľahčenie komunikácie; v posledných rokoch sa využívala aj na vedenie dezinformačných kampaní.

Zdroj: Hlavná stránka aplikácie **Discord**: discord.com [prístup 17. 2. 2022]

2.1 Kto je autorom?

Prvým krokom by vždy malo byť určenie autora správy. Nezabudnite, že nie vždy ide o osobu, od ktorej ste ju získali – informácie sa často odovzdávajú ďalej. V takom prípade si overte aj pôvodného autora.

Základné pravidlo znie: nedôverujte anonymným informáciám. Ak niekto skrýva svoju identitu, pravdepodobne nemá dobré úmysly.

V prípade sociálnych médií nezabudnite skontrolovať účet danej osoby a adresu URL – mali by sa zhodovať s menom a priezviskom (alebo by to mala byť pravdepodobná zdobnenina alebo prezývka danej osoby). Ak ide o nezmyselné slovo alebo náhodný reťazec číslíc alebo písmen, ide pravdepodobne o bota alebo zamestnanca trollej farmy. Skontrolujte profilový obrázok (podrobnosti nájdete nižšie), pretože falošné účty často používajú fotografie z verejne dostupnej databázy. Skontrolujte predchádzajúce príspevky účtu – ak sú zamerané na odovzdávanie obsahu (preposielanie, odkazovanie) a chýbajú prirodzené príspevky na rôzne témy a záujmy (vrátane súkromného života osoby), môže to znamenať, že účet je falošný. Rovnako si dávajte pozor na krátku existenciu účtu a malý počet sledovateľov.

Príklad falošného **facebookového účtu**: adresa URL sa nezhoduje s menom a priezviskom a bola použitá ilustračná fotografia.

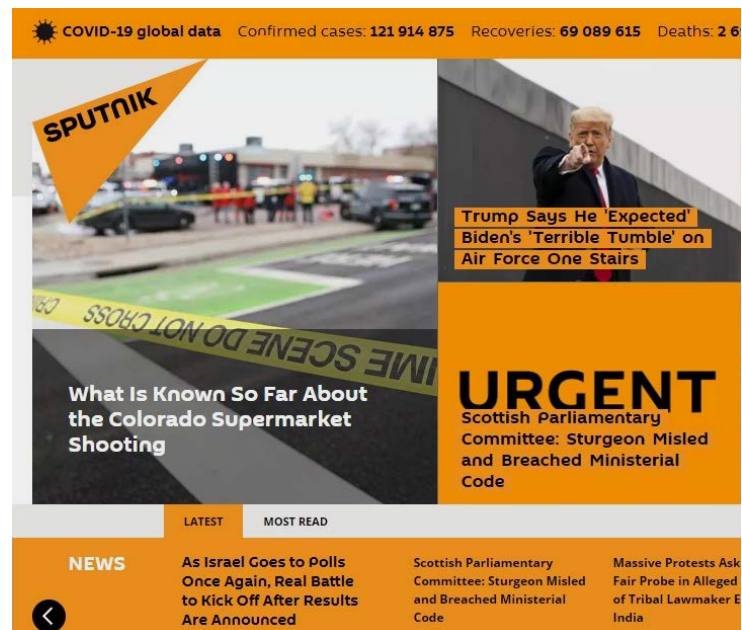
Zdroj: Vince Polston, 'How to Spot Fake Facebook Profile' [prístup 19. 3. 2022]. Dostupné na malwarefox.com

Ak je text podpísaný nejakým menom, pokúste sa zistiť (pomocou vyhľadávača), či daná osoba skutočne existuje a či je tým, za koho ju článok vydáva, napríklad historikom, novinárom alebo učiteľom. To isté platí pre ľudí vo videách – overte si, kto sú, a zvažte, či sú dôveryhodní.

Keď dostanete odkaz na nejakú informáciu, skontrolujte adresu URL. Vyzerá dôveryhodne? Obsahuje názov webovej stránky, o ktorej môžete nájsť informácie – kto je jej majiteľom, kto je jej redaktorom? Opäť sa uistite, že skutočná webová stránka nie je anonymná. Má dobré meno? Overte si na stránkach na overovanie faktov, či nie je známe, že zverejňuje nepravdivé alebo zmanipulované informácie.

Ak výsledky vyhľadávania nie sú jednoznačné, môžete vyskúšať ešte jeden nástroj. **Internetový archív** poskytuje aktuálny nástroj na cestovanie späť v čase – **The Way Back Machine** (archive.org). Je to obrovský archív miliónov minulých verzií webových stránok vrátane kópií tých, ktoré už neexistujú.

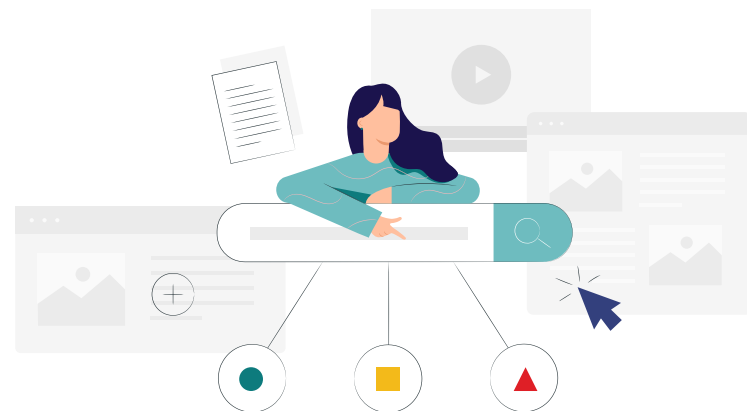

Ruská webová stránka **Sputnik** publikuje obsah vo viac ako 30 jazykoch. Nie je anonymný, ale to ho nerobí dôveryhodným. Je všeobecne známe, že zverejňuje dezinformácie vrátane niektorých, ktoré sa týkajú histórie. Podobnú úlohu zohráva aj celosvetová televízna stanica **Russia Today**.

Zdroj: Sputnik International
hlavná stránka: sputniknews.com
[prístup 23. 3. 2021]

2.2 Pozrite sa na informácie

Niektoré indicie možno získať analýzou samotných informácií. Dezinformácie sú často formulované v emocionálnom a senzačnom tóne a naznačujú objavenie „neznámej pravdy“ o historickej udalosti alebo osobe.

Skúste zadať úryvky textu do vyhľadávača. Boty a zamestnanci trollích fariem používajú pripravené materiály a kopírujú ich na viacerých miestach pod rôznymi menami a používateľskými menami. Ak si všimnete, že sa ten istý text opakuje na rôznych miestach, je to varovný signál. Skúste zúžiť časový rámec a nájsť pôvodný zdroj. Ak sa vám ho podarí nájsť, overte ho podľa vyššie uvedených pravidiel o autorstve.

Jedným zo spôsobov, ako zahľadiť stopy po šírení dezinformácií, je preniesť ich do iného média. Napríklad falošné účty a nevedomí používatelia kopírujú správy na sociálnych sieťach a televízia o nich potom natočí reportáž, než sa v pozmenenej podobe (a na základe údajne dôveryhodnejšieho tradičného média) vrátia na internet.

V takýchto situáciách sa tiež pokúste nájsť a overiť pôvodnú správu.

Skontrolujte, či text obsahuje odkazy na zdroj – vedeckú publikáciu, dokumenty z archívu, štatistickú ročenku, článok v tlači z minulosti alebo spomienky osoby. Ak áno, zvyšuje to jeho dôveryhodnosť, vždy sa však oplatí overiť, či zdroj existuje a či jeho obsah zodpovedá tomu, čo bolo napísané (pozri časti 3 a 4). Autori dezinformácií vedia, že zdrojové články sú dôveryhodnejšie, a preto neustále zlepšujú svoje metódy.

...

×

Nezabudnite, že Google nie je jediný vyhľadávač.
Všetky používajú rôzne algoritmy
a ich výsledky sa môžu líšiť.

Bing	www.bing.com
DuckDuckGo	www.duckduckgo.com
Yahoo	www.yahoo.com
Yandex	www.yandex.ru www.yandex.com

Odhalenie zmanipulovanej fotografie je často relatívne jednoduché. Napríklad tento mém šírený ruskými diplomatmi obsahoval úpravu. Všimnite si, akým smerom sa pozerá Hitler. Použitie tejto fotomontáže namiesto autentickú fotografie z mníchovskej konferencie je nástrojom manipulácie. Nielenže poukazuje na to, že Francúzsko a Veľká Británia urobili vážnu chybu (čo je pravda), ale upozorňuje aj na úzke spojenectvo medzi Hitlerom a Mussolinim v priateľskej atmosfére.

Zdroj: **MZV Ruska**
@mfa_russia,
Sovietsko-nemecká zmluva...,
17. 9. 2019 [prístup 14. 10. 2020].
K dispozícii na sociálnej sieti
[Twitter](#).

2.3 Overte si fotografiu alebo video

Niekedy dezinformácie obsahujú fotografie alebo videá, ktoré im majú „dodať dôveryhodnosť“. Môžu byť upravené (pomocou softvéru, ako je Photoshop), alebo skutočné, ale napríklad vyňaté z kontextu ich vzniku, alebo nesprávne označené ⑦.

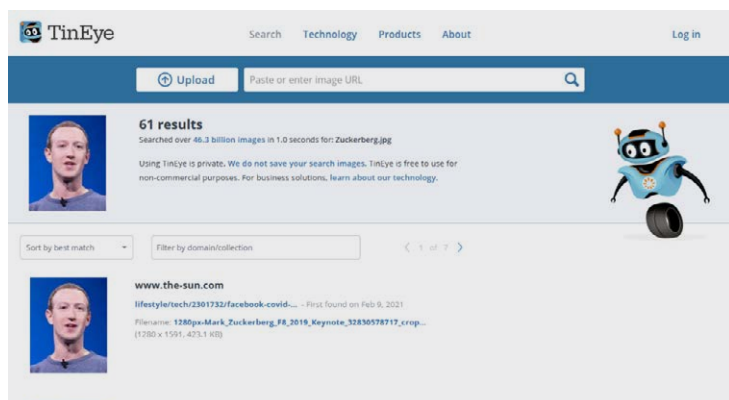
Najjednoduchším spôsobom overenia fotografie je použitie spätné vyhľadávanie obrázkov v službe Google Image alebo **TinEye** (tineye.com). Vo väčšine prípadov vám umožní určiť pôvod fotografie. Môže vám tiež umožniť odhaliť manipuláciu, napríklad orezanie, a môžete zistiť, či skutočne predstavuje opisovanú udalosť. Venujte osobitnú pozornosť rozlíšeniu: zvyčajne je pôvodná verzia tá s najväčším počtom pixelov.

V prípade videí je to o niečo ťažšie. Môžete však skúsiť vykonať spätné vyhľadávanie miniatúry obrázka. Možno ho získať pomocou jednoduchého nástroja, ktorý pripravila **Amnesty International** (citizenevidence.amnestyusa.org). Autori dezinformácií niekedy kopírujú celý materiál bez akýchkoľvek zmien, čo umožňuje nájsť originál.

Hlavná stránka **Google Images**, ktorá umožňuje spätné vyhľadávanie obrázkov.

Pokročilejší môžu použiť **metódy kritiky prameňov používané historikmi** ②. Pozrite sa na fotografiu a zvážte, či zobrazené predmety existovali v čase opísanom v texte. Patria uniformy jednotke? Je na fotke skutočne zobrazená osoba uvedená v nadpise? Vyzerajú budovy ako z miesta, kde bola fotografia údajne urobená? Takúto analýzu možno uľahčiť porovnaním s inými fotografiami týkajúcimi sa udalosti, ktoré možno nájsť na internete alebo v publikáciách. Tie nájdete na internete aj vo fyzickom svete (časti 3 a 4).

Príklad vyhľadávania obrázkov Marka Zuckerberga. **TinEye.com** vyhľadal viac ako 46,3 miliardy obrázkov za jednu sekundu a poskytol používateľovi zoznam webových stránok, ktoré obsahovali vyhľadávaný obrázok.

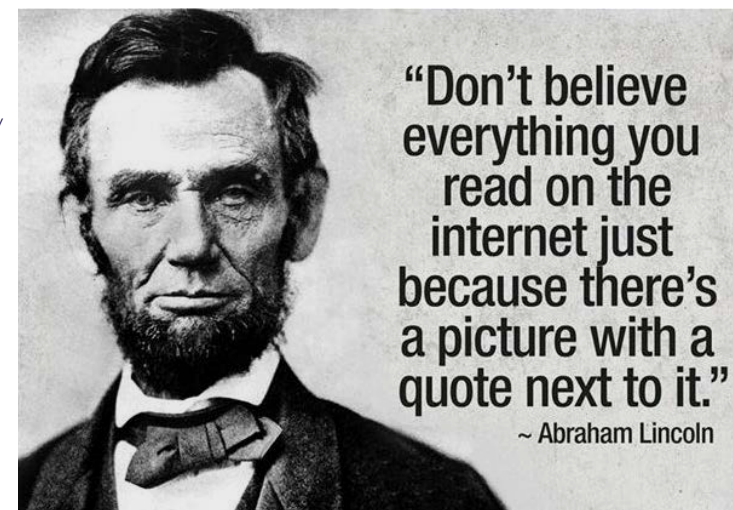
Zdroj: **TinEye.com** vyhľadávacia stránka [prístup 15. marca 2022]. K dispozícii na [TinEye.com](https://www.tineye.com)

2.4 Citácie, dokumenty

Ak chcete overiť platnosť citácie, nájdite jej kontext a zistite, či odkazovaný dokument skutočne existuje. Často je potrebné použiť vedecké publikácie alebo zdrojové materiály (časti 3 a 4). Podobne aj rozpoznanie dobre sfalšovaného dokumentu si vyžaduje profesionálne zručnosti. Aj v tomto prípade sa oplatí vyskúšať jednoduché vyhľadávanie na internete. Možno nájdete dokument s citátom alebo možno už niekto falzifikát vyvrátil.

Populárny príklad falošného citátu, ktorý sa často používa na internete. Môžeme si byť absolútne istí, že Abraham Lincoln nikdy nič také nepovedal.

Zdroj: Theresa Rileyová, 'A Cautionary Tale About Getting Your History Lessons From Internet Memes', 28. 8. 2020 [prístup 15. 3. 2022]. K dispozícii na movers.odemokrati.sk

3. Ako overiť informácie (virtuálny svet)

V mnohých prípadoch, ak chcete overiť, či sú historické informácie pravdivé, alebo falošné, musíte použiť texty napísané historikmi alebo pramene. Mnohé z nich sú dostupné online.

Začnite definovaním témy, ktorá vás zaujíma, napríklad konkrétnej udalosti, osoby, historického javu, príčiny alebo následkov procesu či udalosti atď. Možno chcete zistiť, či odkazovaný dokument skutočne existuje, a okolnosti jeho vzniku, alebo možno chcete len nájsť jeho úplný obsah na overenie citácie. Nezabudnite, že výsledky vášho hľadania budú závisieť od toho, ako formulujete problém.

Ak použijete príliš široký pojem, napríklad „druhá svetová vojna“, dostanete obrovské množstvo výsledkov týkajúcich sa najrôznejších vecí. Nezabudnite dávať do úvodzoviek výrazy zložené z viac ako jedného slova, ako aj názvy. Skúste kombinovať rôzne kategórie – napríklad miesta, organizácie, mená, dátumy a udalosti. Začnite vyhľadávať presné informácie, a ak sa vám to nepodarí, rozšírite vyhľadávanie.

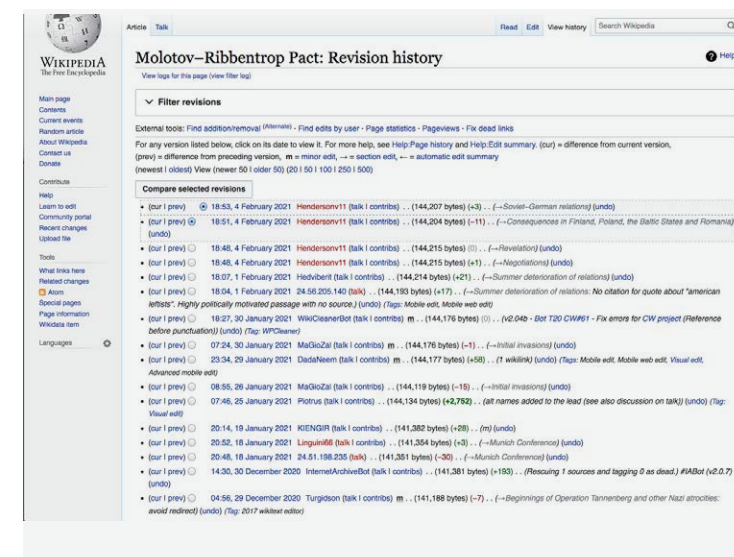
Samozrejme, môžete na to použiť vyhľadávače, ale je dobré používať overené zdroje vždy, keď je to možné.

Článok o pakte Molotov-Ribbentrop bol od svojho vzniku v roku 2002 upravený viac ako 4 000-krát! Niektoré z týchto editácií sú len drobné doplnky alebo redakčné opravy, ale systematicky sa objavujú (a opakovane miznú) falošné informácie napríklad o tom, že tajná príloha rozdeľujúca východnú a strednú Európu na zóny vplyvu Nemecka a ZSSR v skutočnosti nikdy neexistovala.

História revízií [prístup 16. 2. 2022].
Dostupné na [Wikipédii](#), slobodnej encyklopédii

3.1 Encyklopédie a biografické slovníky

Keď dnes počujeme slovo „encyklopédia“, inštinktívne si predstavíme Wikipédiu. Je to nepochybne pokladnica vedomostí, ktorú vytvorili tisíce a tisíce angažovaných ľudí z celého sveta. Skutočnosť, že každý môže byť spolutvorcom, je najväčšou silou a zároveň najväčšou slabinou Wikipédie. Články môžu byť neúplné, obsahovať chyby a niekedy môžu byť dokonca použité na to, aby vami manipulovali.

To však neznamená, že Wikipédiu sa neoplatí používať. Určite áno, ale musíte si byť vedomí jej obmedzení a overiť si informácie z iných zdrojov. Venujte pozornosť tomu, či je článok podložený dôveryhodnými citáciami (napríklad vedeckými publikáciami alebo heslami v tlačených encyklopédiách). Pozrite sa na karty „Zobraziť históriu“ a „Diskusia“ a zistite, či sa o článku diskutuje, pretože zvyčajne odrážajú reálne

spory a konflikty pamäti. Môžete tiež skontrolovať, čo bolo odstránené a prečo. Obzvlášť vášnivé diskusie sa často vedú v anglickom vydaní Wikipédie, keďže je najpopulárnejšia. Je však dobrým zvykom skontrolovať aj iné jazykové verzie, pretože sa môžu výrazne líšiť (nezabudnite, že automatické prekladače sú stále výrazne horšie ako skutočné jazykové znalosti – ak ich používate, prekladajte do angličtiny, pretože tento preklad je zvyčajne najlepší).

Najdôležitejšie však je uvedomiť si, že pred Wikipédiou existovali iné encyklopédie, ktoré v nejednom prípade vznikali dlhé roky. Ich zdroje sú dnes často dostupné online (hoci úplný prístup si často vyžaduje kúpu predplatného):

...	×
Encyclopædia Britannica	www.britannica.com
Encyclopédie Larousse	www.larousse.fr/encyclopedia
Brockhaus Enzyklopädie	www.brockhaus.de (it requires a subscription)

Encyclopedia.com je novšia encyklopédia vydaná vydavateľstvami Oxford a Columbia University Press, ale vychádza z predchádzajúcich projektov a spoľahlivých publikácií.

Encyclopedia.com umožňuje bezplatný prístup k viac ako 300 000 článkom zo spoľahlivých zdrojov.

Zdroj: Encyclopedia.com
hlavná stránka [prístup 17. 2. 2022]

Biografické slovníky sú popri encyklopédiách veľmi užitočné pri overovaní historických informácií, pretože obsahujú krátke životopisy významných ľudí. Niektoré z nich sú dostupné aj online, napríklad:

...	×
American National Biography	www.anb.org (it requires a subscription)
Deutsche Biographie	www.deutsche-biographie.de
Oxford Dictionary of National Biography	www.oxforddnb.com (it requires a subscription)

Na internete možno nájsť mnoho ďalších slovníkov a atlasov, ktoré umožňujú overiť si informácie. Nezabudnite na základné pravidlá – vždy si overte autorstvo a vydavateľa.

3.2 Digitálne knižnice a archívy

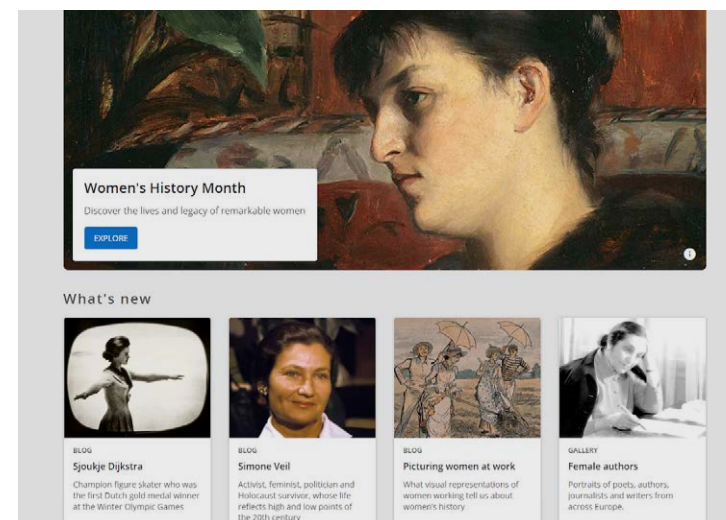
Na internete sa objavuje čoraz viac digitálnych knižníc, ktoré obsahujú digitalizované publikácie (knihy, časopisy, noviny) a ikonografický materiál (fotografie, letáky, plagáty). Vzhľadom na obmedzenia autorských práv obsahujú najmä staršie publikácie, ale stále umožňujú prístup k mnohým informáciám. Miestne, regionálne, národné, univerzitné a špecializované knižnice majú často k dispozícii napríklad digitálne verzie:

...	×
Slovenská národná knižnica	www.onk.snk.sk
Gallica	www.gallica.bnf.fr
British Library On-line Gallery	www.bl.uk/onlinegallery/index.html
Biblioteca Digital Hispanica	www.bne.es/es/Catalogos/BibliotecaDigitalHispanica/Inicio/index.html

Kedže existuje množstvo digitálnych knižníc, často je lepšie použiť viacero vyhľadávačov, napríklad **Europeana** (europeana.eu) alebo **Digital Public Library of America** (dp.la).

Europeana poskytuje prístup k miliónom digitalizovaných kníh, audio a filmových materiálov, fotografií, obrazov, máp, rukopisov, novín a archívnych dokumentov z múzeí, knižníc a archívov v celej Európe.

Zdroj: **Europeana**
hlavná stránka
[prístup 25. 3. 2022].
Dostupné na europeana.eu

Najväčšou digitálnou knižnicou mala byť **Google Books** (books.google.com), ktorá zahŕňala digitalizované formy miliónov kníh. Bohužiaľ, problémy s autorskými právami spôsobili, že väčšina z nich je k dispozícii len vo fragmentoch a mnohé nie sú k dispozícii vôbec. Napriek tomu je to skvelý zdroj historických informácií. Aj keď si môžete pozrieť len jednu stránku, práve tá vám môže pomôcť overiť informácie, ktorými si nie ste istí (nezabudnite však, že vytrhnutie textu z kontextu môže byť nebezpečne zavádzajúce).

Internetový archív (archive.org) je ďalší zaujímavý projekt, ktorý „požičiava“ naskenované knihy registrovaným používateľom.

Mnohé archívy majú online verzie, ktoré ponúkajú tisíce strán historických dokumentov. Nezabudnite, že **analýza týchto textov si vyžaduje určité zručnosti, najmä v súvislosti s kritikou zdrojov** ⑦. Niekedy je užitočné na overovanie informácií použiť historické zdroje národných štatistických inštitúcií.

3.3 Databázy publikácií

Okrem digitálnych knižníc obsahuje internet aj databázy vedeckých publikácií (článkov a elektronických kníh), vrátane tých, ktoré sa venujú histórii. Žiaľ, ide prevažne o komerčné projekty a náklady na predplatné sú pre súkromných používateľov neúnosne vysoké; kúpiť si plný prístup si môžu dovoliť zvyčajne len väčšie knižnice. Našťastie, **JSTOR** (www.jstor.org) – ktorý obsahuje mnoho časopisov z oblasti humanitných vied – umožňuje jednotlivým používateľom čítať mesačne obmedzený počet článkov (tento limit bol počas pandémie zvýšený na 100).

Nezávisle od komerčných databáz sa vyvíjajú verejné projekty. Čoraz častejšie sa stáva, že granty sa poskytujú pod podmienkou, že výsledky sú prístupné zadarmo (otvorený prístup). Môžete vyskúšať napríklad tieto databázy:

Science	www.science.gov
Persée	www.persee.fr
Karlsruher Virtuelle Katalog (KVK)	kvk.bibliothek.kit.edu

Platforma **Academia.edu** umožňuje zdieľanie a šírenie výsledkov vedeckých experimentov a štúdií.

Zdroj: Súkromný profil na adrese www.academia.edu

Nezávisle od verejných inštitúcií sa vedci sami snažia sprístupniť svoje výsledky. Najjednoduchším spôsobom je uverejnenie kópie práce na špeciálnych webových stránkach, z ktorých najväčšie sú **Academia** (www.academia.edu) and **Research Gate** (www.researchgate.net). Obsahujú tisíce článkov a tiež množstvo kníh venovaných rôznym aspektom histórie. Pomocou týchto stránok môžete kontaktovať odborníka zaoberajúceho sa témou, ktorá vás zaujíma.

The screenshot shows the Academia.edu search results for the query 'history'. At the top, it states 'Advanced Search found 5 847 165 Papers with "history" in the full text'. Below this, there are three tabs: 'PAPER TITLES' (125 801 Results), 'PAPERS (FULL TEXT)' (5 847 165 Results), and 'PEOPLE' (1507 Results). The 'PAPERS (FULL TEXT)' tab is selected. On the left, there are filters for 'DATE RANGE' (1958 to 2021) and 'PUBLICATION TYPE' (All, Journal Article, Book, Conference Paper, Other). The 'All' filter is selected. On the right, the search results are sorted by 'Relevance'. The first result is 'Atlantic history: history between European history and global history' by Horst Pietschmann. Below it, there is a second result '2002 My History, Your History, Our History' by Michael A Gilbert.

3.4 Tlač

Významná časť historických dezinformácií sa týka moderných dejín. V tomto období zohrali významnú úlohu noviny, ktoré informovali o prebiehajúcich udalostiach. Hoci sa novinári môžu myliť a tlač je niekedy cenzurovaná, noviny sú pre historikov stále veľmi dôležitým zdrojom informácií a pomáhajú nám overovať fakty.

Žiaľ, mnohí vydavatelia vyžadujú členský príspevok za možnosť používať digitálne archívy minulých čísel. Niekedy majú prístup k takýmto archívom knižnice (časť 4) a inokedy sú k dispozícii skeny v digitálnych knižniciach (kvôli autorským právam ide väčšinou o staršie čísla), často je však k dispozícii krátka bezplatná skúšobná verzia. Patria sem archívy konkrétnych novín aj rozsiahlejšie databázy, ako napríklad www.newspapers.com, ktorá obsahuje skeny viac ako 20 000 titulov v angličtine.

Sken prednej strany oregonských novín *The Evening Herald* zo dňa 11. novembra 1918, kde sa oznamuje koniec vojny – k dispozícii na Newspapers.com spolu s miliónmi ďalších skenov novín.

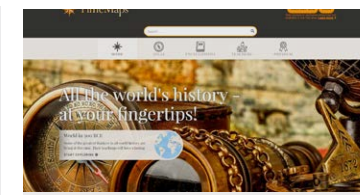
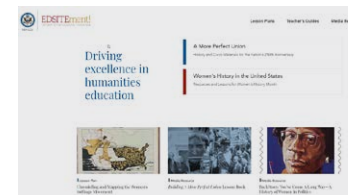
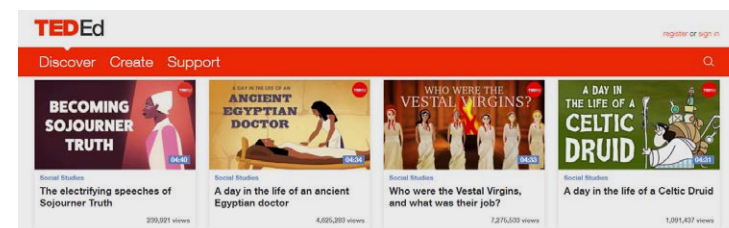
Zdroj: *The Evening Herald*, 11. 11. 1918 [prístup 18. 2. 2022]. Dostupné na Newspapers.com

3.5 Webové stránky o histórii

Existuje mnoho webových stránok venovaných buď histórii všeobecne, alebo konkrétnej téme, napríklad histórii jedného miesta alebo udalosti. Niektoré z nich sú komerčné, iné vzdelávacie, vytvorené s ohľadom na učiteľov a študentov. **Best of History Web Sites** (www.besthistorysites.net) je dobrý sprievodca tými najlepšími.

Na výber je mnoho vzdelávacích webových stránok o histórii.

Zdroj: ed.ted.com; sheg.stanford.edu; edisement.neh.gov; timemaps.com [prístup 25. 3. 2022]

History Lessons

Reading Like a Historian

The Reading Like a Historian curriculum engages students in historical inquiry. Each lesson revolves around a central historical question and features a set of primary documents designed for groups of students with a range of reading skills.

This curriculum teaches students how to investigate historical questions by employing reading strategies such as sourcing, contextualizing, corroborating, and close reading. Instead of memorizing historical facts, students evaluate the trustworthiness of multiple perspectives on

Pri používaní takýchto stránok vždy venujte pozornosť vydavateľovi a autorom. Komerčné stránky sa snažia prilákať používateľov senzáčným obsahom, preto ich články nie sú vždy spoľahlivé. **Dokonca aj krajiny a organizácie niekedy šíria historické dezinformácie vytváraním takýchto webových stránok a používaním ich na uverejňovanie manipulovaných materiálov** .

Snažte sa používať stránky vytvorené verejnými inštitúciami v demokratických krajinách alebo rešpektovanými mimovládnyimi a medzinárodnými organizáciami. Použite napríklad iné materiály uverejnené na webovej stránke **Hi-story lessons** (www.hi-storylessons.eu).

Na portáli **Hi-story lessons: Učiť (sa) európske dejiny 20. storočia** nájdete viac ako 200 tém týkajúcich sa európskych dejín 20. storočia, s osobitným zameraním na históriu šiestich krajín: Poľska, Maďarska, Nemecka, Slovenska, Českej republiky a Rumunska.

Zdroj: Portál **Hi-story lessons: hi-storylessons.eu/events** [prístup 17. 2. 2022]

3.6 Inštitúcie

Väčšina historických inštitúcií – výskumných ústavov, múzeí a archívov – je zastúpená na internete. Zvyčajne majú profily na sociálnych sieťach, uverejňujú svoju vlastnú prácu a snažia sa komunikovať s používateľmi.

United States Holocaust Memorial Museum je aktívne na sociálnej sieti **Facebook**.

Zdroj: Profil USHMM na Facebooku [prístup 25. 3. 2022]. Dostupné na sociálnej sieti **Facebook**.

Využite túto príležitosť a opýtajte sa na dôveryhodnosť pochybných zdrojov alebo požiadajte o overenie konkrétnych faktov. Nezabudnite sa opýtať primeranej inštitúcie – napríklad ak sa vaša otázka týka prvej svetovej vojny, nepýtajte sa múzea staroveku.

4. Ako overiť informácie (fyzický svet)

Aj keď sa zdá, že zdroje internetu sú neobmedzené, stále existujú publikácie a zdroje bez digitálnej verzie. Ak vás nejaká informácia znepokojuje a máte problém si ju overiť, je dobré vyskúšať tradičné, nedigitálne metódy získavania informácií.

4.1 Stačí sa opýtať

Vo vašom najbližšom okolí sa už nachádza osoba, ktorú sa oplatí požiadať o pomoc: váš učiteľ dejepisu. Nebuďte prekvapení, ak na vašu otázku neodpovie okamžite.

Žiadny historik nevie všetko a nemôže odpovedať na všetky otázky. Bude však vedieť, kde nájsť spoľahlivé informácie a ako overiť zdroje.

Odpoveď na vašu otázku si môže vyžadovať veľmi špecifické znalosti. Ak poznáte niekoho, kto študuje predmet, ktorý vás zaujíma, alebo je na danú tému odborníkom, môžete im napísať (pozri časť 3). Univerzity, múzeá a výskumné ústavy zvyčajne zverejňujú telefónne čísla a e-mailové adresy svojich zamestnancov. Napíšte list alebo e-mail a položte otázku. Nie je zaručené, že dostanete odpoveď (historici môžu byť prekvapivo zaneprázdnení!), ale je veľká pravdepodobnosť, že váš záujem o históriu bude ocenený a dostane sa vám pomoci.

Stretnutia so svedkami histórie sú jedinečnou príležitosťou zaoberať sa témami známymi z hodín dejepisu a učebníc.

Zdroj: Klaudija Miceva, Evelina Hägglund, Julia Barandun, účastníčka projektu *In Between?*, hovorí s Brunn Péterné (Erdősmecke, Maďarsko 2016, ENRS).

Ak sa otázka týka posledných 70 až 80 rokov, je dosť pravdepodobné, že svedkovia ešte žijú. Ak vás napríklad znepokojujú argumenty popieračov holokaustu alebo komunistických zločinov, nájdite si organizáciu obetí, ktorá pôsobí vo vašej krajine. Stretnutie s takýmto človekom bude určite nezabudnuteľným zážitkom a umožní vám pochopiť viac ako mnohé články (ak s tým váš učiteľ súhlasí, pozvite ho do školy).

4.2 Navštívte knižnicu

Pravdepodobne považujete knižnice za staromódny spôsob zhromažďovania informácií, ktoré je najlepšie uchovávať v pamäti servera, a nie v zaprášených zväzkoch. Čaká vás však prekvapenie. Knihy, ktoré nemajú digitálnu verziu, obsahujú množstvo informácií, ktoré sú niekedy ešte dostupnejšie v tlačenej podobe. V knižniciach sa často nachádzajú minulé čísla novín a časopisov, ktoré obsahujú mnoho faktov z obdobia, v ktorom boli vydané. A najlepšie je, že mnohé knižnice majú prístup k viacerým plateným webovým stránkam, ktoré sú prístupné z počítača v knižnici.

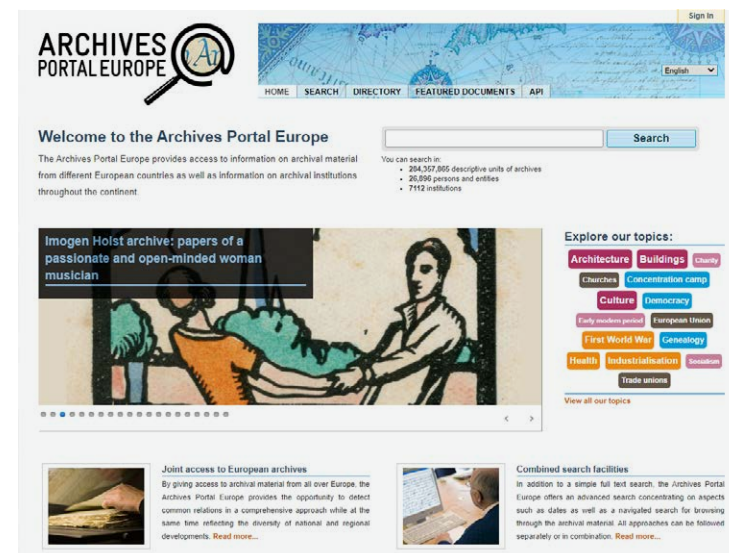
Archívny portál Európy poskytuje prístup k informáciám o archívnych materiáloch z rôznych európskych krajín, ako aj informácie o archívnych inštitúciách po celom kontinente.

Webová stránka Archívneho portálu Európy [prístup 25. 3. 2022]. Dostupné na archivesportaleurope.net

4.3 Kontaktujte archív

A teraz rada pre skutočných znalcov alebo zúfalcov, ktorým sa nepodarilo nájsť potrebné informácie žiadnym z vyššie opísaných spôsobov: archívy uchovávajú historické dokumenty (pergameny, papierové dokumenty, fotografie, zvukové a obrazové záznamy), ktoré môžu historici využiť pri svojich snahách o opis dejín, určenie faktov, dátumov a priebehu dôležitých udalostí a ďalších vecí.

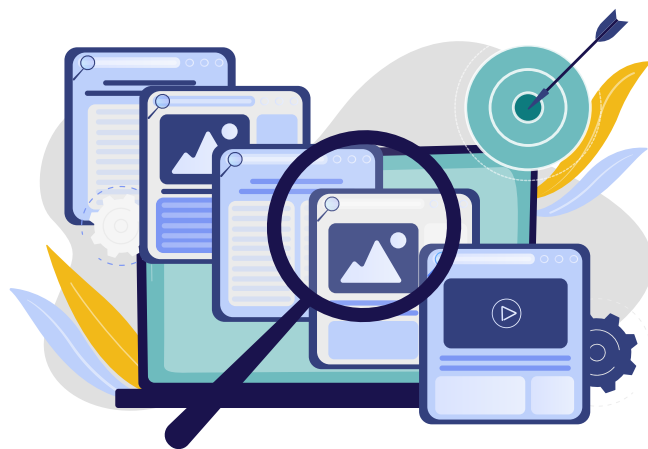
Kontaktné informácie na takmer všetky archívy sú dostupné na internete. Ak chcete nájsť ten, ktorý by vám mohol pomôcť, skúste použiť špecializovanú webovú stránku alebo požiadať o pomoc svojho učiteľa dejepisu. Napriek tomu len pomerne málo archívov sprístupňuje svoje zbierky v plnom rozsahu online, ale láskavý archivár vás môže nasmerovať na dokumenty, ktoré vám pomôžu overiť prípadné dezinformácie, a ak budete mať šťastie, archivár sa môže pozrieť do záznamov a priamo odpovedať na vašu otázku.

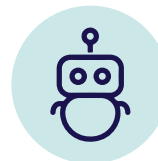
5. Osvedčené postupy

Niekoľko jednoduchých pravidiel, ktoré môžu pomôcť obmedziť šírenie dezinformácií:

1. Neverte všetkému, čo vidíte na internete..
2. Overte si informácie; overte si dôveryhodnosť autorov a vydavateľov.
3. Nedôverujte anonymným informáciám.
4. Nikdy neposkytujte nedôveryhodné informácie.
5. Ak odhalíte dezinformáciu, varujte ostatných – nahláste ju správcovi stránky a upozorníte organizácie bojujúce proti falošným správam a internetovej manipulácii (pozri časť 7).
6. Pri vyhľadávaní informácií vychádzajte z overených a spoľahlivých zdrojov.
7. Ak urobíte chybu a odovzdáte falošnú správu, pokúste sa škodu napraviť. Vymažte príspevok, ospravedlňte sa a jasne označte, že informácie boli falošné.

6. Kľúčové pojmy

Bot – algoritmus (počítačový program) navrhnutý na replikovanie a/alebo nahradenie činností človeka, najmä opakovateľných činností. Na šírenie dezinformácií boty automaticky publikujú určitý obsah na sociálnych sieťach alebo vytvárajú falošný záujem o takýto obsah (falošné zobrazenia alebo lajky).

Popieranie – popieranie existencie známych historických faktov, zvyčajne sa týka masových zločinov (vrátane holokaustu, genocídy Arménov a komunistických zločinov).

Dezinformácia – vedomé odovzdávanie nepravdivých alebo zmanipulovaných informácií príjemcom s cieľom zavádzať ich a vyvolať reakcie, ktoré autor zamýšľal. Takéto reakcie môžu zahŕňať prijatie (alebo zdržanie sa) určitého konania, ďalšie šírenie dezinformácií a zmenu správania alebo dokonca celého svetonázoru (politické názory, náboženské presvedčenie, systém hodnôt). Základnými metódami dezinformácie sú falošné správy a manipulácia so skutočnými faktami.

Kontrola faktov – postup overovania informácií, ktoré sa objavujú vo verejnom priestore (vrátane internetu), založený na využívaní spoľahlivých zdrojov na overenie faktov.

Filtračná bublina – výsledok algoritmov sociálnych médií, vyhľadávačov a iných stránok, kde používateľ dostáva personalizovaný obsah na základe predchádzajúcich vyhľadávaní, kliknutí, lajkov atď. Spôsobuje to, že dostávame nielen cieľnú reklamu, ale aj informácie a komentáre, ktoré sú postupne čoraz viac v súlade s našim vlastným pohľadom na svet. Používatelia sa uzatvárajú do „bublín“, do ktorých nepreniknú iné názory a stanoviská.

Falošné správy – zámerne pripravené a šírené nepravdivé informácie.

Troll – toto meno, odvodené zo severskej mytológie, označuje osobu, ktorá využíva diskusné fóra a sociálne médiá na útočenie a urážanie ostatných. Takéto konanie vyvoláva negatívne emócie, ničí možnosť civilizovanej diskusie a v zriedkavých prípadoch dokonca spôsobuje trvalé psychické poškodenie obete. Spočiatku bol „trolling“ spontánnou aktivitou jednotlivcov, ale dnes sa čoraz viac organizuje s cieľom šíriť dezinformácie, okrem iných opovrhnutiahodných cieľov (pozri Trollia farma).

Trollia farma – spoločnosť, ktorej zamestnanci používajú falošné účty (na sociálnych sieťach, diskusných fórach atď.) na vedenie kampaní, ako je propagácia alebo diskreditácia ľudí, skupín, inštitúcií, spoločností a produktov. Každý zamestnanec používa viacero účtov na simuláciu činnosti celej skupiny. Trollie farmy vytvárajú a šíria (preposielajú, odkazujú atď.) obsah, ktorý si vyžiadali ich zákazníci.

7. Užitočné webové stránky a online publikácie

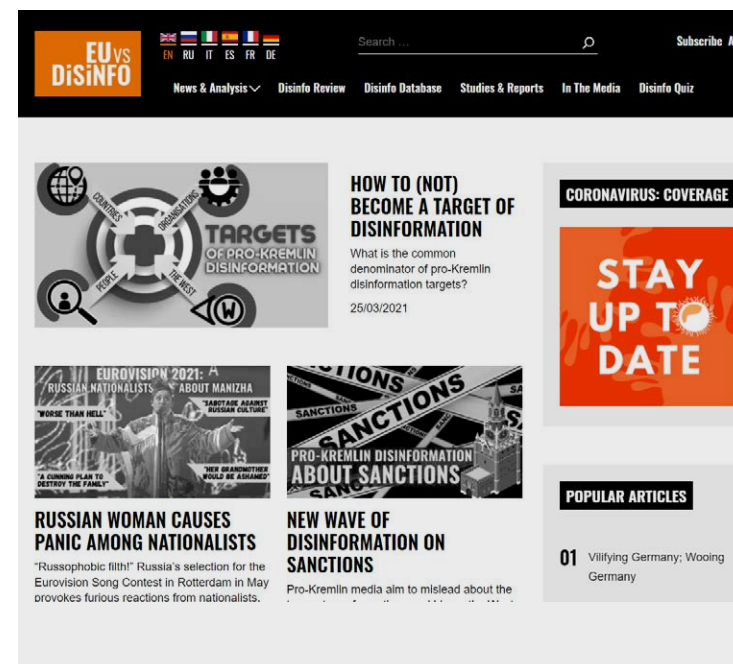
EÚ vs DiSiNFO

www.euvsdisinfo.eu/disinformation-cases

Stránka patriaca Európskej službe pre vonkajšiu činnosť, ktorá sa spočiatku zameriavala na ruské dezinformačné aktivity. Potom sa rozšírila o rôzne dezinformačné materiály o západnom Balkáne. Stránka obsahuje databázu s viac ako 10 000 prípadmi takýchto akcií, z toho viac ako 100 sa týka histórie, najmä druhej svetovej vojny.

Stránka **EÚ vs. DiSiNFO** obsahuje databázu s viac ako 10 000 prípadmi dezinformačnej aktivity, pričom viac ako 100 súvisí s históriou, najmä s druhou svetovou vojnou.

Zdroj: **EÚ vs. DiSiNFO**, hlavná stránka [prístup 26. 3. 2022]. Dostupné na euvsdisinfo.eu

Fact Check Explorer

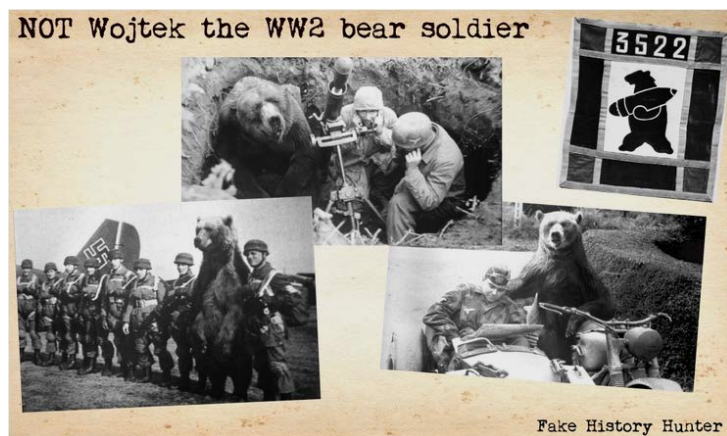
www.toolbox.google.com/factcheck/explorer

Nástroj vytvorený spoločnosťou Google v spolupráci so skupinou organizácií na kontrolu faktov a redakciami veľkých novín, ktorý poskytuje všeobecné hodnotenie výrokov objavujúcich sa v prejavoch politikov, memoároch, článkoch atď. Obsahuje všeobecné hodnotenie pravda/nepravda/častočne pravda/manipulácia/legenda a odkaz na hlbšiu analýzu na partnerskej stránke. Obsahuje pomerne málo historických odkazov.

Fake History Hunter

www.fakehistoryhunter.wordpress.com

Blog anonymného historika, ktorý analyzuje falošné informácie o minulosti kolujúce po internete. Zobrazuje predovšetkým zmanipulované fotografie.

Počas druhej svetovej vojny poľskí vojaci II. zboru kúpili na stanici v Iráne mláďa medveda hnedého sýrskeho a pomenovali ho Wojtek. Nasledujúce tri roky Wojtek sprevádzal poľských vojakov. Zúčastnil sa na mnohých bitkách vrátane bitky pri Monte Cassino. Dokonca ho povýšili na desiatníka. Hoci Wojtek patril k poľskej jednotke bojujúcej v rámci spojeneckých síl, na sociálnych sieťach sa začali objavovať falošné obrázky upravené vo Photoshope, ktoré naznačovali, že medveď bojoval na strane nemeckej armády.

Zdroj: „NOT Wojtek the WW2 bear soldier“, 6. 12. 2020 [prístup 17. 2. 2022]. Dostupné na FakeHistoryHunter.

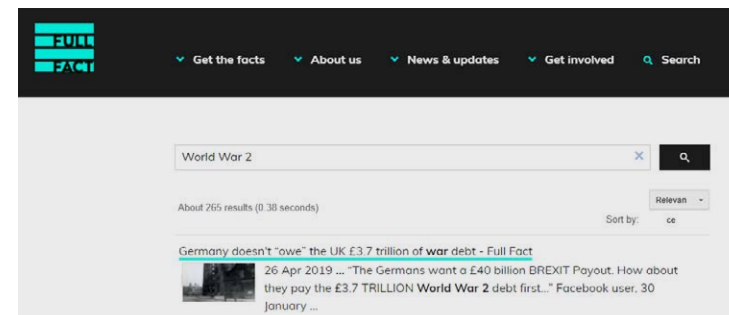
Full Fact

www.fullfact.org

Na jednej z najväčších webových stránok na overovanie faktov môžete pomocou vyhľadávania nájsť informácie o platnosti vybraných tvrdení o histórii.

Full Fact je londýnska nezisková spoločnosť s tímom nezávislých kontrolórov faktov a kampaní, ktorí vyhľadávajú, odhaľujú a bojujú proti dezinformáciám.

Zdroj: Výsledky vyhľadávania druhej svetovej vojny na stránke **Full Fact** [prístup 25. 10. 2022]. Dostupné na fullfact.org

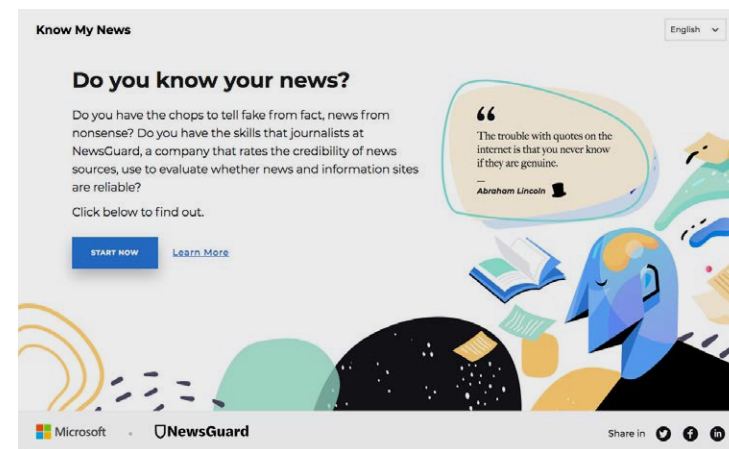
News Guard

www.newsguardtech.com

Zásuvný modul pre niektoré prehliadače zobrazuje spoľahlivosť zdrojov informácií. K dispozícii je aj možnosť označiť nehodnotenú webovú stránku (alebo iný zdroj) na hodnotenie.

Portál **NewsGuard** v spolupráci s firmou Microsoft vytvoril špeciálny kvíz hodnotiaci zručnosti potrebné na vyhodnotenie, či sú spravodajské a informačné stránky spoľahlivé.

Zdroj: „Vyznáte sa v správach?“ [prístup 18. 2. 2022]. Dostupné na KnowMyNews.

Snopes

www.snopes.com

Prvá a najväčšia webová stránka na overovanie faktov, sekcia Archívy, obsahuje záložku s historickými informáciami.

N.J. Cull, V. Gatov, P. Pomerantsev, A. Applebaum and A. Shawcross, *Soviet Subversion, Disinformation and Propaganda: How the West Fought Against it. An Analytic History, with Lessons for the Present, Final Report*
www.lse.ac.uk/business-and-consultancy/consulting/consulting-reports/soviet-subversion-disinformation-and-propaganda-how-the-west-fought-against-it

Správa o sovietskych dezinformáciách z obdobia studenej vojny a západných metódach boja proti nim, ktorú vypracoval Institute of Global Affairs of the London School of Economics and Political Science (Inštitút pre globálne záležitosti Londýnskej školy ekonómie a politických vied). Neobmedzuje sa len na historický opis: v každom prípade ponúka tipy na ďalší boj proti dezinformáciám.

Správa *Soviet Subversion, Disinformation and Propaganda: How the West Fought Against it* sa zameriava na ruské metódy dezinformácií počas studenej vojny a ich aktuálnosť v súčasnosti.

Zdroj: Nicholas J. Cull, Vasily Gatov, Peter Pomerantsev, Anne Applebaum and Alistair Shawcross, *Soviet Subversion, Disinformation and Propaganda: How the West Fought Against it. An Analytic History, with Lessons for the Present* [prístup 17. 2. 2022]. Dostupné na LSE Consulting.

Quote Investigator

www.quoteinvestigator.com

Webová stránka overujúca populárne citáty, ktoré sa často nesprávne pripisujú konkrétnym osobám alebo sa šíria v upravenej verzii.

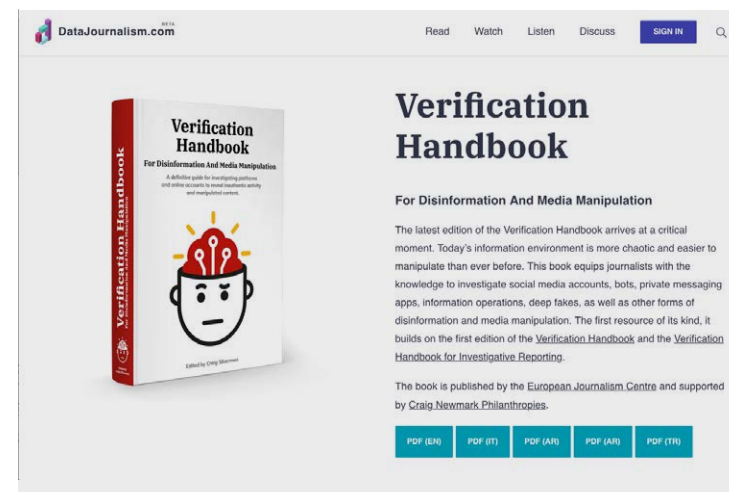
The Verification Handbook: For Disinformation and Media Manipulation

<https://datajournalism.com/read/handbook/verification-3>

Túto publikáciu, ktorú vydala C. Silvermanová, pripravilo Európske novinárske centrum a je určená pre novinárov, ale metódy overovania, ktoré sú v nej opísané, môže použiť ktokoľvek. Obsahuje viacero poučných príkladov demaskovaných dezinformácií.

Verification Handbook: For Disinformation and Media Manipulation čerpá z poznatkov a skúseností najlepších novinárov a výskumníkov, aby poskytli návod na rozpoznávanie dezinformácií a mediálnej manipulácie.

Zdroj: Craig Silverman (ed.), *Verification Handbook: For Disinformation and Media Manipulation* [prístup 17. 2. 2022]. Dostupné na Data Journalism.

Autor Łukasz Kamiński, PhD

Preklad Ústav pamäti národa (ÚPN)

Redakčný tím Beata Drzazga, Maria Naimska, Antoni Zakrzewski

Grafický návrh a dizajn Magdalena Heliasz

ISBN: 978-83-961186-1-5

Dotované Ministerstvom
kultúry a národného dedičstva
Poľskej republiky

© Inštitút Európskej siete Pamäť a solidarita, 2022. Túto publikáciu je možné stiahnuť a vytlačiť v nezmenenej podobe (s uvedením zdroja) len na vzdelávacie a neziskové účely.
<https://hi-storylessons.eu>

Organizátor:

**Európska sieť Pamäť a solidarita
je projektom týchto ministerstiev:**

Čo sú to „vojny historickej pamäti“?

**Ako rozoznáte rozdiel
medzi pravdou o minulosti
a historickými falošnými
správami?**

**Ako môžete zabrániť tomu, aby ste
boli zmanipulovaní?**

Vďaka nášmu sprievodcovi nemusíte
byť profesorom histórie, aby ste
rozpoznali falošné správy alebo
manipulácie týkajúce sa minulosti.

Povedzte stop dezinformáciám!

Navštívte našu webovú stránku:

hi-storylessons.eu/no-to-disinformation

